

בגוף ראשון רבים

בעקבות האוטוביוגרפיה של שמעון בלס

שמעון בלס, **בגוף ראשון**, הוצאת הקיבוץ המאוחד סדרת "הכבשה השחורה" 2009, 140 עמ'

הבחירה של שמעון בלס לפרסם אוטוביוגרפיה די מפתיעה. אמנם יצירתו הספרותית נגעה בכתיבת זיכרונות, אך לרוב הציג עמדה השוללת את האפשרות לכתוב אוטוביוגרפיה. סיפוריו של בלס קראו תיגר על הפרמיס של ז'אנר האוטוביוגרפי - זה אשר מתיימר לארגן ולסדר שורה של חוויות ואירועים היסטוריים בתוך מסגרת אחידה ושלמה. לרוב התמקדו סיפוריו בגיבורים המתמודדים עם הקושי של כתיבת זיכרונותיהם כרצף קוהרנטי ושלם של אירועים, והתמקדו דווקא באזורים המסוכסכים והלא אחידים בעברם. הוא ביקש להתמקד בנקודות השבר, ההסתעפויות והפיצולים של סיפורי החיים של גיבוריו, בהנחה שלא ניתן לאחותם ולארגנם בצורה אחידה וכוללת. הקושי בלס במיוחד לאור עמדתו כחלק מקבוצה של אינטלקטואלים ללא שייכות לאומית וקולקטיבית אחידה. לכן הבחירה של בלס לפרסם אוטוביוגרפיה, מבלי לאתגר את כללי הז'אנר באופן צורני, די מפתיעה. קריאה מעמיקה באוטוביוגרפיה מציגה תמונה מעט שונה, משום שבלס אינו נענה לציווי האוטוביוגרפי וכותב מתוך ריתוך אינטלקטואלי וזניחת המקום האישי והמשפחתי.

בקצה המודר של הקאנון

במשך כחמישה עשורים של כתיבה בעברית, הוצב שמעון בלס במסגרת שדה התרבות העברית בקצה המודר של הקאנון. הוא התקבל כסופר שוליים שמתעקש לשמור על השייכות הכפולה בתוך מרחב תרבותי, אידיאולוגי ופוליטי הומוגני. הפרשנות ההגמונית של יצירותיו התמקדה בזיקה שבין הביוגרפיה שלו לבין הביוגרפיה של גיבוריו תוך שהיא ממקמת את הביוגרפיה שלו במערכת בינארית של הבדלים קטגוריאליים דיכוטומיים: יהודיות מול ערביות, ישראליות מול עיראקיות והשפה העברית מול השפה הערבית, הכתיבה המחאתית העדתית הפוליטית מול הכתיבה האוניברסלית ועוד. הביוגרפיה של בלס נעה דרך תוויות בזמן ובמרחב בתוך מפה של חלוקות נוקשות של שפות, זהויות ומרחבים פוסטקולוניאליים. המעברים דומיינו כדרמטיים והדגישו את הפיצול, השבר והקטיעה שנוצרו במעבר בין העולמות השונים. פרסום האוטוביוגרפיה מזמן לנו אפשרות נדירה לקרוא את הביוגרפיה של בלס כפי שהוא מבנה אותה. לעמוד על האסטרטגיות הנרטיביות שהוא בוחר בהן "לייצר" את סיפור חייו.

האוטוביוגרפיה עשירה בז'אנרים שונים של כתיבה: עיתונאית, ספרותית, מחקרית מסאית. בלס השתמש בשפות שונות: ערבית,

צרפתית ועברית. הקריאה בספר מותירה את הקורא/ת בתחושה עזה שהסיפור הביוגרפי שלו, כפי שהוא מבקש להבנות אותו, שזור בסבך רשתי, אינטר והיפר טקסטואלי. הקואורדינטה המרכזית של האוטוביוגרפיה מבקשת להיכתב ב"גוף ראשון" (First Person Singular - כתרגום הכותרת לאנגלית). אך המיקום של בלס במהלך הספר משתנה ומתארגן מחדש בקטגוריות קולקטיביות בזיקה למיקום התרבותי והפוליטי האינדיווידואלי שבו הוא פועל. הדיבור בגוף ראשון יחיד מומר בדיבור בגוף ראשון רבים ולהפך. הוא פועל באזורי הגבול שבין האישי לקולקטיבי במקומות שבהם האישי מוכלא בקולקטיבי.

המיקום האישי והקולקטיבי של בלס שזור בתוך אזורי הגבול הרב אתניים והרב לשוניים של המרחב האורבני. ההוויה הרב לשונית שאפיינה את מסלול חייו, אפשרה לו להתחמק מהמרחבים הלאומיים החד לשוניים והאחידים. בבגדאד הוא פעל בתוך מרחב לשוני כפול - צרפתי וערבי - שאפשר לו לנוע בין קווי התפר שבין השפות ולהיחשף למרחבים תרבותיים ופוליטיים מגוונים, מהקומוניזם הצרפתי ועד הספרות וההגות הערבית המודרנית. ההוויה הבגדאדית הקוסמופוליטית והרב לשונית-אתנית אותגרה בהגירה לישראל והמפגש עם הדרישה לתהליכי האחדה לשוניים ותרבותיים. תהליכים אלו התגבשו להכרעה בינארית גורלית בין כתיבה בערבית לכתיבה בעברית. סוגיית לשון הכתיבה הספרותית העסיקה את בלס ביחד עם אינטלקטואלים יהודים-ערבים אחרים בני דורו מיד עם ההגירה לישראל. בלס זוכר שבתחילה הוא התנגד למעבר לכתיבה בעברית כי ראה בערבית שפת אם שלא ניתן להחליף, אך עם הזמן השתכנע שצריך לעבור לכתיבה בעברית כיוון שהוא מדבר עברית וחי בתל אביב וקוראיו הפוטנציאליים הם דוברי שפה זו. בלס מציין את העצה שקיבל מוולף ארליך בנוגע למעבר לעברית. ארליך מצטט את לנין שמדגיש כי בכתיבה ספרותית "חשוב התוכן. השפה היא רק האמצעי" (עמ' 48). האם השפה יכולה להצטמצם רק לאמצעי ולא להשפיע על התוכן? האם הבחירה של בלס לעבור לכתיבה בעברית לא השפיעה על התוכן של הכתיבה שלו? נראה כי הבחירה הפואטית של בלס לעבור לעברית לא הצליחה להפריד בין תוכן לשפה לפי המשאלה הלניניסטית. היא רק הנכיחה באופן גלוי יותר את היחסים הסבוכים והסימביוזיים בין שפה לבין תוכן בספרות הלאומית הערבית והעברית.

אוטוביוגרפיה כניסיון אפיסטמולוגי להיחלצות אוטוביוגרפיה יכולה להיות מובנת ומוסברת, לא רק באופן הפשוט של התבוננויות רפלקסיביות של הסופר והאינטלקטואל במציאות חייו. היא יכולה לבנות קונסטרוקציה של החוש הקוגניטיבי/ההכרתי, שבו הוא מארגן את הראייה האפיסטמולוגית שלו. **בגוף ראשון** מגלה לנו את המודוס שבו הוא משתמש כדי להגדיר את נקודת מבטו: "בגוף ראשון". בלס משתמש באינדיווידואליות של עדותו, כסוג של חתימה אוטוביוגרפית - שהיא לב המסגור (framing) של דימויו העצמי. כך הוא יוצא באופן מובלע כנגד עמדות קולקטיביות שונות הקשורות למשפחתו, לקומוניזם, לקולקטיביות המזרחית ועוד. אך באופן פרדוקסלי הניסיון של בלס לייצר אפיסטמולוגיה יחידנית, נתקל בקשיים אונטולוגיים בתוך חוויות החיים המתוארות.

משפחה - בלס רצה להגר לישראל ללא המשפחה שלו: "היה לי רצון לצאת לבדי, להתחיל חיים חדשים, אבל אמי הרגישה במשהו לא רגיל בהתנהגותי והחלה להעיר לי הערות ולשאל שאלות, וכשלא מצאה

* כל הציטוטים להלן מתוך האוטוביוגרפיה

יניב קקון

דורות

הייתי שם, עם בוא אביב,
כשהתחיל להגמר לה העבר,
ורוחה התחזקה.

ואתה

עץ וספסל ואני ואתה
ולילה ונגמר
פעם, ופעם אני למטה
סובב, מחבר

היית שם, עם לכת אביב,
כשהעתיד עצר בהנה,
ורוחי נחלשה.

ומעל הקברים,

שאלנו את עצמנו,
אם אי שם,

בחלופי דורות,

בין עונות,

מתישוהו,

הרוח היא רק רוח.

ועץ, עלה נדף

סוס, תכי, נמלה

בכונות הדרך מרצף

מה חשיבות לשאלה?

ספרו של יניב קקון שכונה רואה אור בימים אלה ב'ספרי עתון 77'

הרצף שהיא יוצרת בפועל ביישום הספרותי שלה. אף אין הוא מרחיב לגבי היחס של בתו לחייו, וכך נותרים אנו בחשכה לגבי הדיון הבין דורי הן האתני, והן בשאלות אחרות. השתיקה אל מול המשפחה, יצירת המסגרות הספרותיות הקולקטיביות וקבלת תפקיד המתרגם - בכל אלו יש כדי להצביע כי הסיפור של בלס מתחיל דווקא בשזירה (מחדש) של הביוגרפי בתוך מנגנונים של זיהוי קולקטיבי. אך האם בקריסה של הדיבור על המשפחה ושקיעה לתוך המחוזות האינטלקטואליים והפוליטיים-אידיאולוגיים, בלס ממשיך בעצם את ההתנגדות שלו לאפשרות של כתיבה אוטוביוגרפית? או אולי סיפורו של בלס לא נופל למלכודת המנסה לבודד את האישי מהקולקטיבי? חשוב לבחון שאלות אלה בהקשר הכללי של חוסר היכולת להבנות סיפור אישי קוהרנטי ורציף כפי שלא ניתן להבנות את הנרטיב הלאומי המודרני כאחיד. במיוחד לאור האופק המוצהר של השילוש המקודש בין החילון, הלאום והאינדיווידואליזם, הפוליטי חוזר דווקא למסגרות אלו. תהליך זה מעמיד במבחן במיוחד את מי שזוהה כחלק מהקבוצה היהודית גם במדינות ערב וגם באירופה. ואולי בשל כך לא ניתן לייצר סיפור יחידני, בעולם שכולו הופך לאומים ואומות. ❖

את תעודת הזהות שלי בארון הכנדים, אילצה אותי להודות" (עמ' 7). מעשהו מתגלה ולבסוף הוא מוצא את עצמו מהגר דווקא ביחד משפחתו. מפלגה קומוניסטית - בלס יוצא נגד הדוגמטיות הסטאליניסטית שאפיינה את 'קול העם', הגותו של המשורר אלכסנדר פן וכן החשיבה של חלק מראשי המפלגה הקומוניסטית (עמ' 86). דווקא עמדתו הביקורתית של בלס כנגד המפלגה, נזכרת לנו באמצעות קונפליקט משפחתי אחר, שבו אחיו של בלס טוען שהוא רצה להגר לישראל בשל סיבות קומוניסטיות קולקטיביות: "הצגתו לדאווה של עיתון קומוניסטי יחד עם שאר עתונים אי אפשר היה שלא תרגש אותי, וכשהסבתי את תשומת לבו של אחי לכך, הוא הגיב: 'הרי בשביל זה רצית לבוא'" (עמ' 6).

זהות יהודית-ערבית וזמן לאומי - בלס מייצג את הזהות היהודית-ערבית; אך עמדה אינטלקטואלית זו בתוך המרחב התברתי בישראל עוברת טרנספורמציה לתוך שאלות אתניות מקומיות. בלס מתמסר לנקודת הזמן של 1951 - זמן הגעתו לארץ ישראל ובכך מקבל את המסגרת המארגנת של ציר הזמן הלאומי. הוא מפרק בחתרנות את החוויה המאחדת, מתאר את ההבדל ומאיין במידה מסוימת את העמדה הגאולתית המיוצגת בזמן הלאומי. אך בו בזמן כשהוא עושה זאת הוא מתקבל לתוך הנרטיב המזרחי, שמתמודד מול הנרטיב הלאומי במרחב הישראלי. "השעה היתה כבר אחרי חצות כשנחת המטוס בלוד [...] אלה עיקר הזכרונות שלי מאותה שעת לילה מאוחרת" (עמ' 5).

ספרות מזרחית - בהמשך לסעיף הקודם נמצא כי למרות עמדתו האינדיווידואלית הוא מוצא את עצמו בתוך המלחמות הפנימיות המגדירות, הן את ספרותו והן את זהותו, כחלק ממתח אתני קולקטיבי בין שתי יחידות מומצאות "המזרח" ו"המערב". וכך הוא כותב על ההיעדר והריקון של הקטגוריה המזרחית מתרבותה, ההיסטוריה שלה ושאר מאפיינים אנושיים רחבים בשל יחס מדכא של הממסד: "התעלמות זאת, כתבתי, לא היתה בשום אופן תוצאה של מחדל מחקרי, אלא בת היחס רב השנים של חוקרים ומורים לספרות, הנוהגים להפריד אותי מכלל סופרי הדור ולמקם אותי במה שקרוי בפיהם 'סופרים מעדות המזרח'" (עמ' 127). בלס מתנגד לתהליכי המיון והקטלוג של חוקר הספרות גרשון שקד ובכך מתרחק מהעמדה האינדיווידואליסטית. "פולמוס זה עם שקד היה המקרה האחר והיחיד, שבו הגבתי על התייחסות הביקורת לכתובתי. אבל היו מקרים שאמירה שלי עוררה תמיהות אשר הניעו אותי להגיב עליהן" (עמ' 129).

הדיאלקטיקה בין האישי לקולקטיביסטי: היעדר ונוכחות של האב בספר

הגוף המשפחתי מקבל באוטוביוגרפיה חשיבות פחותה ביחס למקום שמקבלים המרחבים האינטלקטואליים והספרותיים בהם בלס שותף. דווקא אותו גוף ראשון, שהיה אמור להיות מקום לבחינה עמוקה יותר של התא המשפחתי, לא מתפענת. הבן לא נפרד מאמו ומאביו שמתו בטרם עת, משום שהותו בפריז, והוא לא מרחיב על כך יותר משורות ספורות: "לאמי במיוחד קשתה מאוד הפרידה ובשדה התעופה חיבקה ונישקה אותנו ודמעות בעיניה. 'האם אזכה לראות אתכם שוב?' חורה ואמרה. לא זכינו גם אנחנו. היא נפטרה ב-16 באפריל 1972. פחות מהודשיים אחרי פטירתו של אבי, אשר הגיע לישראל דרך תורכיה, נישא על אלונקה, חולה סרטן אנוש. הוא נפטר בבית חולים מקץ שבוע אחד בלבד. כך נתייתמתי מהורי ואני רחוק, והם שכנו עפר, קרובים זה לזה אחרי פרידה בת למעלה מעשרים שנה" (עמ' 114-113).

השתיקה לגבי הפרידה הכואבת מצביעה על הפער בין הניסיון להיות מודרני באמצעות אפיסטמולוגיה יחידנית, לבין הפערים, הקרעים וחוסר